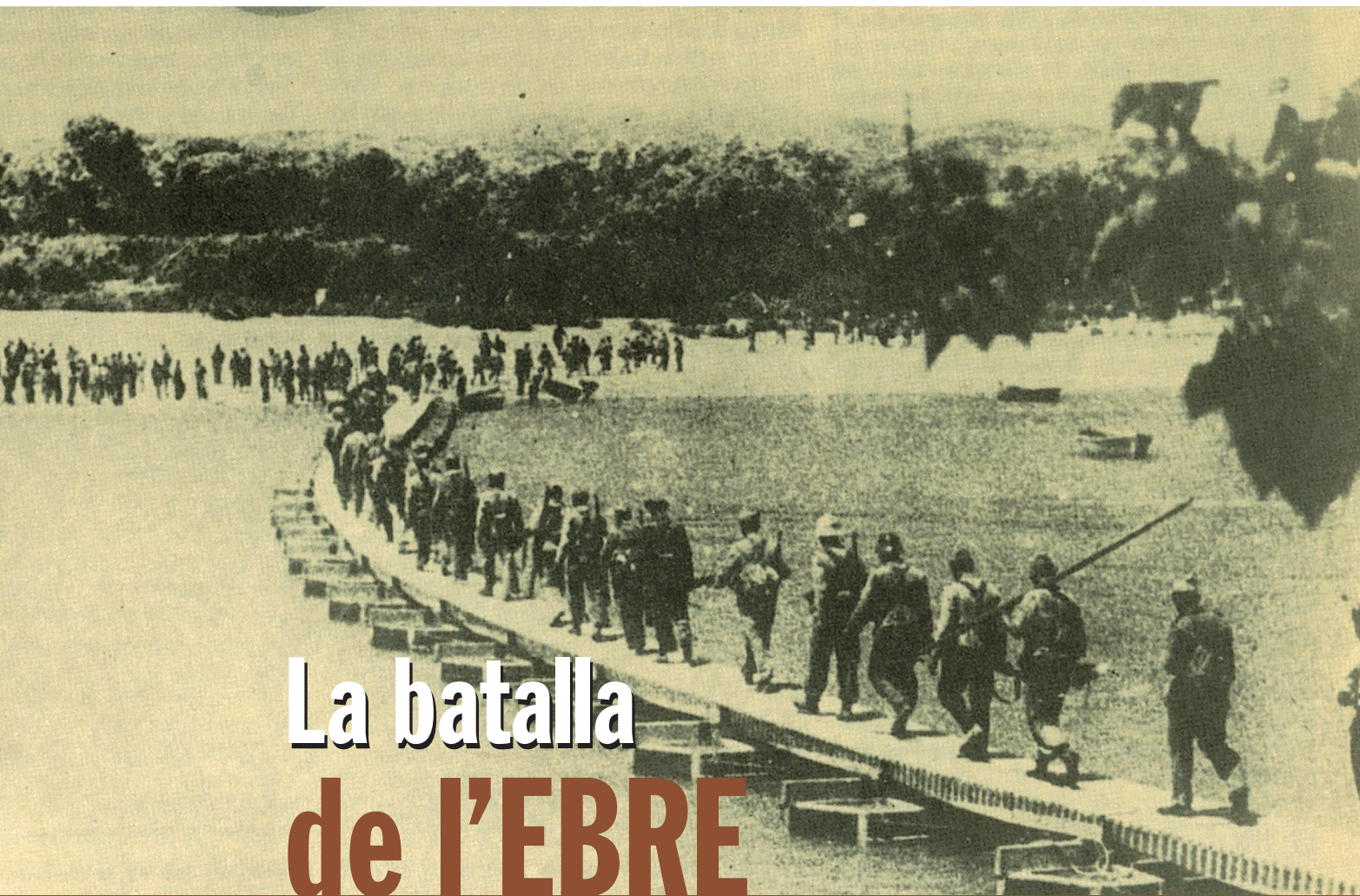

ELTEMPS d'història

La batalla de l'EBRE

3 EDITORIAL / 4 RODA EL MÓN L'Estatut català, 25 anys després
7 APUNT La invasió guerrillera de la Vall d'Aran / **11 FER I DESFER**
12 DOSSIER La Guerra Civil abans de l'Ebre i les Brigades
Internacionals / **16** Les coordenades de la batalla / **19** La lluita
terrestre: condicions i resultats / **22** La batalla al cel: guerra aèria
a l'Ebre / **26** Els escenaris de la batalla de l'Ebre
30 HISTÒRIA EN LLIBRES

Poques batalles de la nostra història més recent han merescut l'interès i l'atenció per part d'historiadors i d'estudiosos com la batalla de l'Ebre, la darrera gran batalla de la Guerra Civil espanyola i, al mateix temps, la batalla que havia de decidir el destí final de la guerra. El desgast que va representar per a la República va acabar sent tan definitiu que, al cap i a la fi, conclou la batalla, quan l'exèrcit de Franco es va proposar llançar l'ofensiva final contra Catalunya, no va trobar gran resistència d'un exèrcit republicà minvat d'efectius, sense armament suficient per fer-li front i cansat després de quatre mesos d'un combat que havia estat sobretot de desgast.

Altrament, fou una batalla que es va produir en un moment en què a Europa es desenvolupava un escenari ben delicat. L'agosament del règim nazi de Hitler i les seues pretensions territorials van trobar el consens a la Conferència de Munic, on Anglaterra i França es van plegar de peus i mans als designis nazis mentre les esperances republicanes d'una intervenció de les potències democràtiques a favor de la República s'esvaïen definitivament. Fou endebades que Negrín, el president del Govern de la República, anunciara, en plena batalla de l'Ebre, la desmobilització de les Brigades Internacionals. El futur de la Guerra Civil es-

La batalla de l'Ebre, en el record

panyola s'acabava de decidir en la taula de negociacions de la diplomàcia europea, molt lluny del camp de batalla.

La batalla de l'Ebre va deixar també una petjada important en el territori que li va servir d'escenari. Una d'aquelles petjades que podríem dir-ne de llarga durada. La Terra Alta, les serres de Pàndols i de Cavalls, Gandesa, Corbera d'Ebre, la Fatarella... encara avui han de conviure amb el record i la memòria d'una batalla de fa ja seixanta-sis anys però que en va determinar el futur. No en va, el patrimoni històric de la Guerra Civil a Catalunya, que avui nombrosos col·lectius tracten de preservar com a llegat històric imprescindible, es concentra en bona mesura a les Terres de l'Ebre.

Per tot això hem volgut dedicar EL TEMPS d'Història a fer un repàs de la batalla de l'Ebre, emmarcada en el conjunt de batalles anteriors que havien configurat fins a aquell moment la Guerra Civil i sense oblidar-nos de l'aportació que feren en el decurs de la guerra les Brigades Internacionals. Des de les coordenades de la batalla fins als seus escenaris, passant per les vicissituds bèl·liques en terra i aire, hem volgut recordar un dels esdeveniments més emblemàtics de la Guerra Civil a Catalunya. I ho hem volgut fer perquè aquesta confrontació continua sent un referent inevitable del nostre passat més immediat —que tant ha condicionat la nostra història més recent— i perquè volem fer un toc d'atenció i una crida a la necessitat de conservar el patrimoni històric d'aquella guerra. L'Ebre, ho hem apuntat, n'és un dels paratges més imprescindibles.

*“La Terra Alta, les serres de Pàndols i de Cavalls, Gandesa, Corbera d'Ebre,
la Fatarella... encara avui han de conviure amb el record i la memòria
d'una batalla de fa ja seixanta-sis anys però que en va determinar el futur.
No en va, el patrimoni històric de la Guerra Civil a Catalunya es concentra
en bona mesura a les Terres de l'Ebre”*

Coordinació: Pelai Pagès i Miquel Payeras.

Documentació gràfica: Jesús Prats.

Producció: Josep Agustí, Miquel Benítez, Laia Carreras, Víctor Maceda i Vanessa Prieto.

ETE

L'Estatut català, 25 anys després

**Es commemora aquest
mes el vint-i-cinquè
aniversari de
l'Estatut d'Autonomia
de Catalunya,
enmig del procés
per reformar-lo.**

El 25 d'octubre de 1979, ara fa vint-i-cinc anys, el poble de Catalunya va aprovar per majoria l'Estatut d'Autonomia de Catalunya, que havia de donar satisfacció a les exigències i reivindicacions d'autogovern dels catalans en la democràcia acabada d'estrenar. Va ser la culminació d'un procés llarg, solcat de problemes i conflictes, iniciat pràcticament a l'inici mateix de la transició democràtica, però que tenia les arrels en una vella reivindicació que el catalanisme polític, des de l'esquerra fins a la dreta, havia reclamat des dels seus orígens i que només havia tingut una breu satisfacció durant els anys de la Segona República. És l'Estatut que, avui, vint-i-cinc anys després, hom es planteja reformar.

Les mobilitzacions a favor de l'autonomia. Des que el novembre de 1971 es va constituir l'Assemblea de Catalunya, l'organisme unitari que va presidir les grans mobilitzacions dels darrers

anys del franquisme, la reivindicació de l'Estatut d'Autonomia per a Catalunya va ser un dels punts programàtics de la majoria de l'oposició antifranquista catalana, que va tenir en el triple eslògan de "llibertat, amnistia i Estatut d'Autonomia" la seva bandera de combat. El referent durant aquests anys era l'Estatut d'Autonomia de 1932, del període republicà i que Franco va abolir l'abril de 1938, en plena Guerra Civil. Però es tractava d'un referent o d'un punt de partida evidentment millorable des de tots els punts de vista.

A la mort de Franco, el novembre de 1975, la reivindicació autonòmica va presentar un paper cabdal en el marc de la lluita per les llibertats i certament va acabar esdevenint la pedra de toc inevitable per a la credibilitat de la nova democràcia que s'intentava construir a l'inici de la transició. Les importants manifestacions que va conèixer Barcelona el mes de febrer de 1976 —durament repri-

mides per la policia--; les reivindicacions autonòmiques que van abundar durant la jornada de Sant Jordi d'aquell any —el dia 23 d'abril apareixia també el diari *Avui*—; les primeres esclertes que l'oposició va aprofitar davant l'esllavissament progressiu del règim franquista, que, ara sota la forma de monarquia, el Govern d'Arias Navarro intentava preservar; i les ànsies de llibertat manifestades arreu de l'estat, van acabar forçant el nou Govern d'Adolfo Suárez a posar en marxa, a partir de l'estiu de 1976, la reforma política que va acabar desballestant les institucions franquistes. Aquell 11 de setembre de 1976, per primera vegada des de 1938, hom podia celebrar amb tolerància la jornada nacional de Catalunya. Va ser la històrica commemoració que va tenir com a escenari Sant Boi de Llobregat, ja que el Govern encara no va permetre que se celebrés a Barcelona.

Després de les primeres eleccions democràtiques, el 15 de juny de 1977, semblava inajornable la posada en funcionament de l'autonomia catalana. Però de seguida es va veure que tot el procés aniria molt lent. El Govern Suárez havia posat en funcionament una "Comisión para el régimen especial de Cataluña", presidida pel tortosí Federico Mayor Zaragoza, que pretenia institucionalitzar una mena de mancomunitat administrativa per a Catalunya. Les eleccions d'aquell estiu i la manifestació multitudinària de l'Onze de Setembre de 1977 —la del milió de catalans al carrer— van acabar marginant completament la proposta governamental. Suárez va entendre que Catalunya era clau per a l'estabilització de la monarquia, però al mateix temps temia que el procés se li escapés de les mans, i per aquesta raó sempre va optar a la baixa i, a l'últim, va acabar barrejant les reivindicacions d'autogovern de les nacionalitats històriques amb la descentralització administrativa de l'estat, concedint autonomies i règims preautonòmics al conjunt de regions de tot l'estat espanyol.

D'aquí que, mentre va durar tot el procés de discussió i negociació de l'Estatut d'Autonomia, Catalunya no va baixar la guàrdia. Les jornades de Sant Jordi i de l'Onze de Setembre de 1978 i 1979 van continuar essent moments intensos de

mobilització popular. Si el lema de l'Onze de Setembre de 1978 va ser "Per un Estatut que assegurí les plenes llibertats nacionals de Catalunya", el 23 d'abril de l'any següent es mobilitzaven 250.000 catalans sota l'eslògan "Estatut ara i sense retallar", i aquell Onze de Setembre una manifestació de 600.000 persones va sortir al carrer a Barcelona per posar de manifest la unitat dels catalans: "Ara més que mai, un sol poble."

El procés de redacció i discussió de l'Estatut d'Autonomia. I és que, efectivament, la lentitud del procediment i el procés de negociació utilitzats feien témer el pitjor. La primera conquesta assolida per Catalunya, després de les eleccions del 15 de juny de 1977, va ser el restabliment de la Generalitat, en la persona de Josep Tarradellas. Amb un procediment no exempt de polèmica i amb unes negociacions que va encapçalar bàsicament el president de la Generalitat a l'exili, el 5 d'octubre de 1977 sortia publicat al BOE el decret-llei que restablí la Generalitat i el dia 17 d'octubre Tarradellas era nomenat pel rei Joan Carles I president de la institució històrica. Una setmana després, el dia 23 d'octubre, Tarradellas retornava a Catalunya aclamat per la multitud. Va ser a partir d'aquests moments quan es va plantejar el *modus operandi* en la redacció de l'Estatut i ben aviat van quedar clares dues qüestions. La primera, que la redacció de l'Estatut seria responsabilitat de l'Assemblea de Parlamentaris, sorgida de les eleccions del 15-J, sense cap intervenció de la Generalitat ni de Josep Tarradellas. Aquesta delimitació de funcions va provocar que Tarradellas des del primer moment mirés amb recel l'Estatut i, a la fi, manifestés el seu desacord amb el text definitiu. En segon lloc també hom volia que l'Estatut s'adequés a la nova Constitució que s'estava discutint i no succeís el mateix que havia passat durant la República. Per això mateix l'aprovació de l'Estatut per les forces polítiques de tot l'estat i pel poble en plebiscit se situarien al final i no al començament de l'itinerari.

D'antuvi la comissió encarregada de la redacció de l'Estatut es va constituir el mes de juliol de 1978. Va ser l'anomena-

da Comissió del Vint, que va presidir Josep Andreu i Abelló, advocat, diputat socialista i que en els anys de la República havia estat president del Tribunal de Cassació de Catalunya, i va estar formada per representants de tots els partits polítics parlamentaris, per bé que va correspondre a tres dels seus membres, Eduardo Martín Toval (socialista), Miquel Roca i Junyent (nacionalista) i Jordi Solé Tura (comunista) la responsabilitat de l'adequació de l'Estatut a la lletra de la Constitució que també es discutia. Reunida al Parador de Sau, la Comissió va tenir una feina feixuga i en temes com la qüestió electoral, el més delicat de la llengua o el del finançament es van posar de manifest desavinences importants entre la dreta i l'esquerra. A més hom era conscient que allò que s'aprovava a Sau havia de ser aprovat després per les Corts de Madrid, que, en definitiva, eren les que tenien la sobirania sobre l'Estatut i l'autogovern català. Hom va buscar l'acord —o el consens, el terme que es començava a posar de moda— entre les forces polítiques catalanes per donar una imatge d'unitat. I finalment, després de gairebé mig any de treballs, en una sessió solemne celebrada a l'antic Parlament de Catalunya, al Parc de la Ciutadella, el dia 29 de desembre de 1978, l'Assemblea de Parlamentaris va aprovar el projecte estatutari.

En aquells moments, però, s'acabava d'aprovar la nova Constitució espanyola, el Govern havia dissolt les Corts i s'havien convocat noves eleccions generals pel mes de març de 1979. Curt i ras: l'Estatut d'Autonomia de Catalunya —que havia entrat a les Corts el dia abans que fossin dissoltes— no podria discutir-se fins que no es disposés d'un nou marc institucional i d'un nou Govern. No fou fins el mes de juliol de 1979, passades les dues eleccions generals i municipals, quan s'inicià una àrdua negociació amb l'executiu, que seguia presidit per Adolfo Suárez i la seva Unió de Centre Democràtic. La UCD, el partit del Govern, havia presentat 59 esmenes al text de l'Estatut, totes les quals retallaven competències a la Generalitat, previstes en el projecte de Sau. El resultat final, en gairebé tots els casos, foren les rebaixes: Catalunya era reconeguda com a "nacio-

***Quan el 25 d'octubre,
es produí la consulta
popular, el resultat
no fou massa
afalagador:
l'abstenció fou la més
alta que s'havia
produït des de l'inici
de la democràcia.
Un 40,66%
de l'electorat català
no va anar a votar,
i només el 59,34%
es va acostar
a les urnes.
La consulta
va acabar recollint
un 88,17% de vots
afirmatius,
un 7,78% de negatius,
mentre que un 3,55%
dels electors votava
en blanc***

nalitat" –el mateix concepte que figura a la Constitució–, la llengua pròpia era el català sense que s'establís l'obligatorietat de conèixer-lo a Catalunya, les competències eren "plenes" però no "exclusives" en matèries com el turisme, les obres públiques i l'urbanisme, la política cultural i lingüística, l'ensenyament, la sanitat o la religió, però en matèria d'ordre públic o de justícia el Govern de l'estat continuava tenint un paper hegemònic. Mentre que en el tema del finançament –pedra de toc de tot el sistema autonòmic– la Generalitat s'hauria de finançar a través dels transvasaments que fes el Govern de Madrid, que continuaria essent la màxima autoritat tributària i fiscal a Catalunya. El "concert econòmic" que algun membre de la Comissió dels Vint havia apuntat mentre es discutia l'esborrany d'Estatut no es va ni recollir en el text definitiu perquè es va donar per sobreentès que a Madrid no l'acceptarien. A més, governs civils i diputacions –institucions que els nacionalistes volien veure desaparèixer, perquè eren herències de l'antic estat liberal i centralista del segle XIX– continuarien existint. Era, segons es va dir en el seu moment i s'ha repetit més tard, l'únic Estatut possible en aquelles circumstàncies. I el 13 d'agost de 1979 la comissió mixta constitucional-Assemblea de Parlamentaris, el va aprovar amb el vot en contra de Blas Piñar, dirigent de Fuerza Nueva, i les abstencions d'Heribert Barrera, el representant d'Esquerra Republicana de Catalunya, que va declarar que s'estava donant "gat per llebre", i del líder del Partido Andalucista, Alejandro Rojas Marcos.

El referèndum de l'Estatut i la seva aprovació. El següent tràmit era ja que el poble de Catalunya aprovés amb els seus vots el nou Estatut. Amb el benentès que l'Estatut que es passava a referèndum no era l'Estatut de Sau aprovat pels parlamentaris catalans, sinó l'Estatut resultat de les retallades governamentals. Hom va intentar explicar per activa i per passiva les virtuts, el nou pas qualitatiu que representava el nou Estatut per a la recuperació nacional de Catalunya. Però fins i tot el president Tarradellas va estar a punt de fer campanya en contra. Esquerra Republicana de Catalunya i les

organitzacions independentistes van ser extraordinàriament crítiques amb el nou Estatut. Quan el dia 25 d'octubre, finalment, es produí la consulta popular, el resultat no fou massa afalagador: l'abstenció fou la més alta que s'havia produït des de l'inici de la democràcia. Un 40,66% de l'electorat català no va anar a votar, i només el 59,34% es va acostar a les urnes. La consulta va acabar recollint un 88,17% de vots afirmatius, un 7,78% de negatius, mentre que un 3,55% dels electors votava en blanc. Les raons per explicar aquesta abstenció tan alta foren de diversa índole: es parlava sobretot de desmobilització i cansament ciutadà, després de sis consultes electorals en dos anys, de manca d'implicació d'un sector de la immigració que no es reconeixia en l'autonomia de Catalunya, però també de desencís per com estava evolucionant tot el procés polític de la transició. Segurament, hi havia una mica de tot.

El darrer tràmit per l'aprovació final de l'Estatut d'Autonomia havia d'ésser la ratificació per les Corts espanyoles. El Congrés dels Diputats el va ratificar el dia 29 de novembre de 1979 per 317 vots a favor, 1 en contra (el de Blas Piñar) i 13 abstencions (d'Alianza Popular, inclosa la de Manuel Fraga, i del grup andalucista, bàsicament). Heribert Barrera va votar a favor en aquesta ocasió, però tot destacant en el Congrés que la lluita continuava: "Que ningú cregui que aquest estatut és la solució final del problema català. No pararem fins recuperar allò que Felip V ens va arrabassar, és a dir, la sobirania." El dia 12 de desembre de 1979 li tocà el torn al Senat: 168 vots a favor, 1 en contra (d'Alianza Popular) i 3 abstencions (del grup mixt, una d'elles de l'eivissenc Abel Matutes).

Ara només faltava la ratificació reial, que es va produir el dia 18 de desembre. El dia 22 de desembre el *Boletín Oficial del Estado* el publicava en la seva versió espanyola, mentre que el *Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya* el publicava en català el dia 31 de desembre. El nou any 1980 s'estrenava, d'aquesta manera, amb el nou Estatut d'Autonomia, que inaugurava una nova etapa en la història de Catalunya.

Pelai Pagès i Blanch

EL TEMPS

La invasió guerrillera de la Vall d'Aran

L'abril de 1942 començava a organitzar-se l'activitat del maquis espanyol per resistir amb les armes la dictadura franquista.

La Vall d'Aran era el primer gran objectiu.

En acabar la Guerra Civil el Partit Comunista d'Espanya (PCE) i el Partit Socialista Unificat de Catalunya (PSUC) eren dues formacions polítiques molt poderoses (amb més de 200.000 adherits el primer i uns 60.000 el segon), però, a causa dels procediments estalinistes que empraven i de la defensa del pacte germanosoviètic de l'agost del 1939 –que obeïa exclusivament als interessos de la política exterior de l'URSS–, anaren a parar a un gueto. En produir-se la ruptura unilateral de l'esmentat pacte per part d'Alemanya, en forma d'ofensiva militar contra la Unió Soviètica el 22

de juny de 1941, a ulls dels comunistes la guerra mundial deixava de ser “imperialista” per convertir-se en “justa”, ja que ara es tractava de defensar la pàtria del proletariat mundial. El buró polític del PCE, instal·lat a Moscou, des de les ones de Radio España Independiente, el 22 de setembre de 1942 emeté una crida que fou recollida pels dos partits comunistes de l'estat espanyol –que en aquells moments estaven orgànicament units– perquè, obrint-se a la dreta, creessin un organisme polític unitari que aplegués no solament els vençuts de la Guerra Civil, sinó també sectors i personalitats que haguessin col·laborat amb el general Franco i se n'haguessin separat.

Aquest organisme –que s'anomenà Unión Nacional Española (UNE) i, a Catalunya, Aliança Catalana (AC)– es creà a la Conferència de Grenoble, que en realitat tingué lloc a la ciutat occitana de Tolosa de Llenguadoc el dia 7 de novem-

La invasió de la Vall d'Aran resultà un fracàs absolut, però de cara a l'exterior el PCE la presentà com un gran èxit, segons es desprèn de les paraules de Santiago Carrillo, que afirma que quan els guerrillers es retiraren 'cap a una altra zona de Catalunya' els aranesos els acomiadaren amb abraçades, llàgrimes i regals, alhora que els sacerdots els beneïen. Carrillo també felicità la Delegació del Comitè Central a França per haver actuat amb fermesa i encert. A les acaballes de 1944 es desfermava en el si del PCE una lluita despietada per la conquesta del poder

bre. En el seu programa de sis punts, la UNE propugnava la ruptura de les relacions de l'estat espanyol franquista amb els països de l'Eix, la depuració dels falangistes dels aparells de l'estat, l'amnistia per als presos i exiliats polítics, el restabliment de les llibertats democràtiques fonamentals, treball per a tots els ciutadans i preparar les condicions perquè els pobles hispànics elegissin democràticament una assemblea constituent que decidís el futur de l'estat espanyol. Aquest darrer punt implicava el desconeixement del Govern Negrín, de la Constitució de la Segona República i dels estatuts d'autonomia de Catalunya i el País Basc.

A partir del setembre de 1943 els comunistes afirmaven que la UNE era dirigida per la Junta Suprema de Unión Nacional (JSUN), constituïda a Madrid en la més rigorosa de les clandestinitats, i que aplicaria el seu programa mitjançant la "insurrección nacional". Tanmateix, ningú no arribà a saber mai amb certesa si l'esmentada Junta existia.

Els orígens de la guerrilla. La defensa del pacte germanosoviètic deixà parilitzats tant els comunistes francesos com els de l'estat espanyol davant la invasió de França per la Wehrmacht el juny de 1940, ja que Alemanya no era enemiga seva. De totes maneres, és ben segur que grups de comunistes, especialment si eren refugiats espanyols i residien a l'anomenada "zona lliure", degueren iniciar al marge de les directrius oficials activitats resistents perquè havien esdevingut el blanc de la policia de Vichy. L'esmentat atac de Hitler a l'URSS el 22 de juny de 1941 canvià radicalment l'escenari; a més, Franco enviava la División Azul a combatre contra els soviètics i es mantenia en l'ambigua posició de no-belligerència. A partir d'aquest moment el Partit Comunista Francès (PCF) i el PCE-PSUC començaren la resistència organitzada a gran escala.

Els grups de maquis espanyols sembla que es començaren a formar a partir de la reunió que tingué lloc l'abril de 1942 en una casa de llenyataires prop de Fois, al departament de l'Arieja. Els exiliats s'incorporaren al maquis des de primera hora, i tingueren grans facilitats per fer-ho perquè en sortir dels camps de concen-

tració havien trobat feines al món rural: treballaven de pagesos, de pastors, de carboners, de llenyataires, etc. Prengueren el nom de XIV Cuerpo de Guerrilleros Españoles, ja que es consideraven hereus de la unitat del mateix nom que es formà durant la Guerra Civil però que no arribà a ser operativa. Quan el cos guerriller ja s'hagué organitzat, els comunistes decidiren que, d'acord amb el PCF, es fusionés amb els Franc-Tireurs et Partisans (FTP) i el Mouvement de la Main-d'Oeuvre Immigrée (MOI). El maig de 1944 el PCE determinà que els guerrillers espanyols es convertissin en una força completament autònoma; seria l'Agrupación de Guerrilleros Españoles (AGE) i estaria connectada amb la resistència francesa. Aquesta iniciativa obeïa al propòsit de donar a la resistència armada espanyola una personalitat diferenciada –cosa que la realitat ja li havia conferit–, bo i esperant captar les simpaties del poble francès i atreure l'atenció dels aliats amb vista a una acció contra el dictador Franco, aliat de Hitler i Mussolini. S'estima que el nombre de guerrillers espanyols a darrera hora devia ser d'uns 10.000; participaren heroicament en combats importants contra l'ocupació i foren decisius en l'alliberament de nombrosos departaments del sud.

Canvi d'objectiu. Amb el desembarcament de les forces aliades a Normandia el 6 de juny de 1944, les terres del sud quedaren en mans del maquis. En algunes localitats petites els guerrillers espanyols esdevingueren l'autoritat *de facto* i procedien a anunciar les disposicions reservades a les autoritats franceses en castellà, cosa que generava una tensió creixent. Simultàniament, la UNE feia una crida perquè els guerrillers es dirigissin cap al sud, ja que havia arribat l'hora d'enderrocar Franco. Enmig d'un clima d'eufòria desbordant, pel seu compte i risc, i seguint els seus caps d'unitat, grups de guerrillers començaren a penetrar a l'estat espanyol. Per frenar aquestes filtracions, les autoritats franquistes desplaçaren a la frontera efectius de l'exèrcit, de la Guàrdia Civil i de la Policia Armada.

Els comunistes de l'interior del país, en els seus informes a la Delegació del Co-

mitè Central a França, manifestaven que era convenient aprofitar la circumstància de disposar dels guerrillers estacionats prop de la frontera per dur a terme una acció important al Pirineu que provoqués l'inici de la descomposició de la dictadura. Jesús Monzón, la figura més important dels comunistes i que de fet sembla que també dirigia el partit en la clandestinitat, coincidia plenament amb el diagnòstic que es feia a l'interior: la situació era prerrevolucionària. En una reunió de la cúpula del PCE, i d'acord amb la tesi de Monzón, es decidí llançar una acció militar. Per preparar l'acció armada la caserna general de la guerrilla s'establí a Montreiau (Alta Garona). Luis Fernández, general en cap de l'AGE, ordenà al coronel Vicente López Tovar que es posés al front de la 204 Divisió de Guerrillers que es constituïria d'immediat. L'operació consistiria en un atac principal a càrrec d'aquesta divisió a la Vall d'Aran i entorns per crear un cap de pont; unitats guerrilleres menors penetrarien per altres punts del Pirineu, especialment pel Roncal i Canfranc, per obligar els exèrcits franquistes a dispersar-se. Els guerrillers s'enquadrarien en brigades d'uns tres-cents homes, els quals disposaven d'armament individual d'última generació –metralletes Stern i Thompson, fusells de repetició, pistoles, bombes de mà i altres pertrets militars– que havien requisat als nazis o que provenien del material llançat a la resistència amb paracaigudes pels angloamericans. Cal assenyalar que, tot i que l'operació es féu en nom de la UNE, qui realment dirigí tots els moviments va ser el PCE.

La invasió. La d'Aran, amb una superfície de 620,5 km² i una població de 4.681 habitants el 1940, és l'única vall atlàntica del Pirineu central. Constituïa un indret que durant els mesos d'hivern quedava aïllat a causa de la neu. Les úniques comunicacions que tenia amb Catalunya eren el túnel de Viella, que estava inacabat, i la carretera del port de la Bonaigua, a 2.072 metres, que havia estat oberta l'any 1924. Per tant, en el cas que una força armada aconseguís instal·lar-se en aquesta vall i aprofités els avantatges orogràfic i climatològic, podria defensar-la durant alguns mesos.

EL TEMPS

Alguns grups de guerrillers que havien creuat la frontera i que retornaren a l'estat francès després de fracassar en l'intent de penetrar cap a l'interior del país, informaren que no era certa la feblesa del règim de Franco ni que existís entre la població civil un clima procliu a una insurrecció general. D'altra banda, elements de la força guerrillera havien recollit informació sobre el terreny respecte a la localització de dipòsits de combustible, carreteres, efectius de l'exèrcit, armament, etc. L'estudi del terreny es féu amb mapes de l'exèrcit espanyol d'escala 1:50.000. A la rereguarda francesa s'havien preparat centres sanitaris per atendre els possibles ferits en els combats.

La invasió començà els primers dies d'octubre de 1944, però l'atac a la Vall d'Aran es produí el dijous 19 d'octubre a les sis de la matinada. El dugueren a terme entre 3.500 i 4.000 homes. Quatre brigades –l'11, la 410, la 551 i la 9– entraren a la mateixa vall, mentre que tres més –la 471, la 15 i la 526– ocuparen un front més extens al flanc esquerre amb l'objectiu d'entretenir l'enemic i tallar la carretera Trep-Viella, que era l'única via de comunicació. Les brigades situades en el flanc esquerre entraren de seguida en combat i foren repel·lides per les forces franquistes el dia 20; els guerrillers no pogueren fer front a unes forces

La d'Aran, amb una superfície de 620,5 km² i una població de 4.681 habitants l'any 1940, és l'única vall autèntica del Pirineu central. Constituïa un indret que durant els mesos d'hivern quedava aïllat a causa de la neu.

El coronel Vicente López Tovar es va posar al front de la 204 Divisió de Guerrillers que es conformà per tal d'atacar la Vall d'Aran i encontorns per crear un cap de pont. Santiago Carrillo li ordenaria l'abandonament, uns quinze dies després de la primera incursió. El franquisme en sortí beneficiat de tot aquest afer.

tan superiors i repassaren la frontera. La seva acció fracassà del tot. A la vall els guerrillers ocuparen Eth Pònt de Rei, Lés, Bossost, Canejan, Porcingles, Arres... però s'aturaren davant de Viella. Els atacs de l'onzena brigada a la capital, que estava fortificada, amb peces d'artilleria de 75 mm, morters i metralladores antiaèries, fracassaren. A primeres hores de la tarda del dia 19 arribaven pel port de la Bonaigua reforços de l'exèrcit, fet que determinà la retirada dels guerrillers parapetats davant Salardú cap a França enmig d'una forta nevada. El dia 26 arribaven quasi simultàniament a través del túnel de Viella i del port de la Bonaigua nous reforços franquistes; aleshores la capital de la vall passà a tenir una força militar d'uns 6.000 homes i la seva conquesta pels guerrillers era impossible del tot. El coronel López Tovar havia decidit no atacar Viella, però tampoc retirar-se perquè no havia rebut cap ordre en aquest sentit. En aquest punt mort, el dia 23 o 24 d'octubre es presentà a Bossost —on hi havia el centre de comandament guerriller— el membre del buró polític del PCE Santiago Carrillo, que ordenà a López Tovar la retirada. Alguns grups de guerrillers que havien perdut el contacte quedaren aïllats. N'hi hagué que per si sols pogueren retornar a les seves bases; altres, en canvi, foren capturats.

Les forces franquistes havien llançat l'atac final per netejar el territori el divendres dia 27 d'octubre, però en avançar es trobaren que els guerrillers ja n'eren fora. Al migdia del dia 30 arribaven a Eth Pònt de Rei i donaven l'operació per acabada.

Balanç de la invasió. Segons el tinent coronel Aguado Sánchez les forces de l'exèrcit tingueren 248 baixes —32 de les quals serien morts—, però no cita el nombre de ferits ni de presoners; tanmateix, el coronel López Tovar afirma que els guerrillers en la seva retirada s'endugueren tres centenars de presoners i un grup d'agents de la Segunda Bis que foren lliurats a les autoritats franceses, les qual els retornaren a l'estat espanyol. Quant a les baixes guerrilleres, el periodista Daniel Arasa eleva el nombre de morts a 60, als quals caldria sumar una trentena de ferits que foren evacuats a França, a més

de nombrosos lesionats per deficiències en el calçat i alguns malalts i dues dotzenes de presoners pel cap alt.

El Govern provisional francès “de la unanimitat”, que presidia Charles de Gaulle, a poc a poc anava imposant la seva autoritat, i de cap manera no estava disposat a tolerar que des del sud del país una força guerrillera atacés l'estat espanyol. El que calia era desarmar-la tan aviat com fos possible. La primera oportunitat es presentà amb el retorn dels guerrillers vençuts. En alguns punts fronterers les autoritats franceses ja procediren a desarmar-los, mentre que en altres no ho feren, però els obligaren a lliurar les armes pesants.

La invasió de la Vall d'Aran resultà un fracàs absolut, però de cara a l'exterior el PCE la presentà com una gran èxit, segons es desprèn de les paraules de Santiago Carrillo, que afirma que quan els guerrillers es retiraren “cap a una altra zona de Catalunya” els aranesos els acoïadaren amb abraçades, llàgrimes i regals alhora que els sacerdots els beneïen. Carrillo també felicità la Delegació del Comitè Central a França per haver actuat amb fermesa i encert. El PCE continuaria defensant la lluita armada, que ara caldria combinar amb una vaga general. A les acaballes de 1944 es desfermava en el si del PCE una lluita despietada per la conquesta del poder; els dirigents que havien passat la guerra mundial a Moscou o a Llatinoamèrica desplaçaven la direcció de la resistència. I per consolidar-se en el seu lloc situaren l'epicentre del fracàs de la invasió d'Aran en els dirigents caiguts en desgràcia, especialment en Gabriel León Trilla i Jesús Monzón. El primer fou assassinat per guerrillers comunistes en un antic cementiri de Madrid anomenat El Campo de las Calaveras; Monzón tingué més sort, ja que fou detingut per la policia a Barcelona i condemnat a 30 anys de reclusió.

El franquisme en sortí enfortit, perquè la invasió de la Vall d'Aran va unir totes les famílies del règim —monàrquics, carlins, falangistes, militars africanistes, etc.— davant el que consideraven el més perillós dels enemics comuns que els assetjaven: el comunisme soviètic.

Daniel Díaz i Esculies

De les batalles de la Guerra Civil, la de l'Ebre fou sens dubte la més important i cruenta. Cal destacar-ne també, però, alguns fets militars precedents.

La Guerra Civil abans de l'Ebre i les Brigades Internacionals

La de l'Ebre va ser, indubtablement, una de les batalles més transcendents de la guerra civil espanyola, a banda, indubtablement, de ser la més llarga i cruenta. La durada –gairebé quatre mesos, des del juliol fins al novembre del 1938–, la cruesa dels combats, la tossudes de Franco de no voler perdre ni un sol pam de terreny i la importància que tenia per a la República, que hi cremava el darrer cartutx en un context internacional especialment delicat, quan el Govern republicà confiava encara en una acció de les democràcies occidentals a favor de la República... tots aquests factors van convertir la batalla de l'Ebre en la definitiva.

Va ser també la darrera gran batalla en què van participar les Brigades Internacionals, els voluntaris de tots els països que des de gairebé l'inici de la Guerra havien vingut a combatre contra el feixisme.

Justament el Govern de la República va desmobilitzar aquestes brigades en plena batalla de l'Ebre.

La naturalesa de la Guerra Civil. Ara bé, la batalla de l'Ebre, tot i la seva transcendència, no va ser naturalment l'única que mereix ser recordada, ni des del punt de vista militar o de víctimes humanes ni, tampoc, per la influència en el desenvolupament de la Guerra. La guerra civil espanyola va tenir el trist privilegi d'inaugurar històricament diversos fenòmens que després foren ja habituals en les guerres del futur. I especialment en destacaria un: la Guerra Civil fou la primera en la història de la humanitat en què la població civil va esdevenir objectiu militar per si mateix. Fins llavors les guerres es guanyaven bàsicament en els fronts de batalla i, efectivament, les hostilitats bèl·liques es desenvolupaven sobretot en les línies dels fronts on convergien els diferents exèrcits enemics i la població civil només es veia afectada indirectament pels combats. Però en la del 1936 la població civil es convertí també en objectiu militar, com ho demostren els bombardejos sistemàtics a què foren sotmeses moltes

ciutats. Només cal recordar la destrucció de Gernika, al País Basc, o els atacs contra Barcelona, la primera ciutat víctima d'aquesta mena de bombardejos. En aquest aspecte, aquesta guerra va ser una mena de banc de proves per a la confrontació mundial que s'acostava, com va posar de manifest, sobretot, l'alemanya Legió Còndor, al servei del bàndol franquista.

Altrament, caldria recordar també que, fins que no es van delimitar clarament els fronts i es van definir les zones que quedaven en poder de cada bàndol, va ser fonamentalment una guerra de columnes. Les característiques de l'esclat de la Guerra van provocar que rebels i lleials al Govern de la República organitzessin columnes militars que en els primers mesos es van llançar a intentar conquerir el territori que havia caigut en mans de l'enemic. El front d'Aragó, per exemple, que fins al mes d'abril del 1938 va ser el front català per excel·lència, es va constituir davant les tres capitals aragoneses, a partir de columnes republicanes de voluntaris que, gairebé arreu, es van convertir en l'embrió del futur Exèrcit Popular.

El fenomen que es va donar a Espanya durant les primeres setmanes de la Guerra no s'havia produït en cap altra guerra europea. Cada bàndol va enviar columnes militars per intentar conquerir ciutats i territoris que havien quedat en mans de l'enemic. Però, a diferència del que s'esdevenia a l'Espanya rebel, la República va haver d'improvisar columnes de voluntaris que van representar una autèntica revolució en l'estructura militar. Barcelona i València es van convertir en expedidores de columnes. D'Alacant i de Múrcia van marxar columnes que van aconseguir la rendició dels revoltats a Albacete. I d'aquesta ciutat el general Miaja va partir cap a Andalusia amb una columna a la qual, camí de Còrdova, es van unir nombrosos camperols.

La majoria d'aquestes columnes van ésser, certament, de voluntaris, i només en aquestes ciutats on es van conservar, més o menys intactes i organitzades, unitats de l'exèrcit fidels a la República, es van constituir columnes exclusivament militars. A Madrid, on es van con-

centrar els oficials fidels a la República, es van coordinar els esforços amb l'objectiu de posar fi a la rebel·lió a les guarnicions properes a la capital i de tallar, per la serra del Guadarrama, el possible accés de l'exèrcit de Mola des de Navarra cap a Madrid. Les columnes que van partir de Madrid sempre van ser comandades per militars professionals, si bé la seva composició era del tot heterogènia. El mateix va succeir amb les columnes republicanes que des de Bilbao i Sant Sebastià van partir cap a Vitòria. La col·lisió d'aquestes columnes amb les que manaven els militars rebels va acabar configurant el conjunt de fronts que es van formar durant les primeres setmanes de la Guerra. I va ser a partir d'aquest moment que es van produir les grans batalles que van configurar la Guerra Civil, abans de la batalla de l'Ebre.

La batalla de Madrid. En primer lloc, caldria destacar aquesta batalla com la primera gran batalla de la Guerra Civil, ja que la capital de l'estat es va convertir en l'objectiu fonamental dels rebels i sobretot de l'exèrcit procedent de l'Àfrica. Hi havia la consciència clara que la pèrdua de Madrid en els mesos inicials de la Guerra podia ser determinant per al seu desenvolupament final. L'entusiasme i les expectatives dels rebels havien estat tan importants que el mateix general Mola havia afirmat que el 12 d'octubre del 1936 estaria prenent cafè a la Gran Via madrilenya. Ara bé, el mateix afany que els franquistes van posar en la presa de Madrid el van posar els republicans en la seva defensa. A mitjan octubre del 1936 van arribar al port de Cartagena els primers carros de combat, artilleria i armament russos, i un centenar d'avions soviètics, i, al mateix temps, es va produir un esdeveniment fonamental: la mobilització popular per evitar el que semblava inevitable. Per iniciativa pròpia es cavaven, arreu, trinxeres, es fortificava tot el que es podia, es fabricaven parapets, civils de totes les edats es presentaven per anar al combat en un mar d'entusiasme desbordant que arrossegava milers de madrilenys a defensar Madrid al preu que fos. Quan finalment l'ofensiva franquista es va ini-

ROBERT CAPA

A la pàgina esquerra, les milícies de València fan la seva entrada a Madrid per tal de combatre als fronts de la ciutat. Era el 28 de juliol del 1936. Dalt, prop de Còrdova, el fotògraf hongarès Robert Capa va captar aquesta imatge, en què un republicà és abatut per un tret. Per la seva innegable força ha passat a la història de les imatges de guerra.

*La guerra civil
espanyola fou
la primera guerra
a la història de la
humanitat en què
la població civil
va esdevenir
objectiu militar
per ella mateixa.
Fins aleshores
les guerres
es guanyaven
bàsicament en els
fronts de batalla i,
efectivament, les
hostilitats bèl·liques
es desenvolupaven
sobretot en les línies
dels fronts
on convergien
els diferents
exèrcits enemics.
La població civil
només es veia
afectada
indirectament
pels combats*

ciar, el dia 8 de novembre del 1936 es va trobar amb una ciutat disposada al que fos. La batalla va ser molt dura, es va combatre a les portes mateixes de la capital i la Ciutat Universitària va ser front de guerra, mentre la població era bombardejada sistemàticament pels franquistes. La resistència va ser fonamental, i a partir de finals de novembre es va veure clarament que Franco no prendria la capital. La batalla de Madrid va ser finalment guanyada per la República.

El colofó d'aquesta batalla inicial van ser la del Jarama i la de Guadalajara, també bastant emblemàtiques. La del Jarama la va plantejar el febrer del 1937 l'exèrcit franquista amb l'objectiu de tallar les comunicacions entre Madrid i València. Però també va ser un fracàs per als franquistes: l'exèrcit republicà disposava ja de nombrosa aviació —els "xatos" russos es van fer els amos de l'aire—, de carros de combat i d'artilleria moderna. El Jarama va ser el primer combat en què van aparèixer les millors armes i els pertrets més moderns. D'aquesta manera, la tenacitat dels uns no va poder amb la resistència dels altres. I els franquistes no van aconseguir tallar la carretera de València.

Acabada la batalla del Jarama, el comandament franquista va plantejar un nou atac que tenia com a objectiu penetrar cap a Guadalajara (el març del 1937) amb la intenció d'enllaçar amb les tropes que romanien al Jarama per poder tallar, així, la carretera de València, i aïllar definitivament Madrid. Franco comptava en aquesta operació amb els 35.000 soldats del Corpo Truppe Volontarie, les tropes de l'exèrcit italià comandades pel general Roatta, que van tenir el pes de l'ofensiva i que van fer un dels ridículs més espantosos: després dels èxits inicials, la contraofensiva republicana va acabar provocant la desbandada dels italians, que va culminar amb una derrota indiscutible i al mateix temps va generar importants problemes polítics entre Franco i el Duce italià, ja que Franco es va negar a utilitzar les tropes italianes en batalles importants, mentre que Mussolini amenaçava de retirar-li el seu suport si les tropes italianes no tenien una nova oportunitat per rehabilitar-se. Tanmateix, més enllà d'a-

quests problemes, Guadalajara va representar la fi de l'ofensiva franquista sobre Madrid. Després de cinc mesos de combats, Madrid va seguir fidel a la República fins a la fi de la Guerra.

De la batalla del nord a la ruptura del front català. De fet, aquestes batalles van ser de les poques que la República es podia posar en el seu saldo positiu. Perquè en el decurs de l'any 1937 el balanç era clarament negatiu per a la República. Mentre es produïen aquestes ofensives en el front de Madrid, al mes de febrer Màlaga era ocupada pels franquistes, i a partir del març s'iniciava la llarga batalla del Nord, amb l'ofensiva franquista contra Bilbao, que culminava després de l'estiu amb l'ocupació d'Astúries i la consegüent desaparició del front del Nord. Mentre va durar la llarga batalla del Nord —Bilbao queia el 19 de juny, Santander el 25 d'agost i Astúries va ser ocupada el mes d'octubre—, la República va intentar llançar diverses ofensives, com les que van tenir lloc al front d'Aragó durant l'estiu del 1937: l'ofensiva contra Saragossa va acabar donant lloc a la batalla de Belchite, el mes d'agost, emblemàtica població aragonesa en què l'ocupació, casa per casa, va presentar una àrdua resistència franquista. Encara avui la població vella de Belchite es conserva com un autèntic monument a la barbàrie de les guerres. I l'ofensiva republicana a Brunete, al front del centre, va acabar costant 25.000 homes i un centenar d'avions a la República, el mes de juliol.

El balanç no podia ser més desolador per a la República. En aquest context, va desenvolupar una nova ofensiva en el front d'Aragó, que donà lloc a una de les altres batalles emblemàtiques de la Guerra: la batalla de Terol, que es va desenvolupar durant els mesos de desembre del 1937 al febrer del 1938 i que va tenir dues fases: la primera va ser un èxit absolut per a la República, mentre que la segona, la contraofensiva franquista, va obligar les tropes republicanes a evacuar la ciutat. De fet, els republicans, a més de les baixes que patiren, perderen 14.500 soldats fets presoners.

La batalla de Terol és significativa sobretot per dues raons: per les dures con-

dicions climàtiques en què es va desenvolupar –amb un fred intens que va situar el termòmetre fins a 18 °C sota zero, la qual cosa provocava la congelació en soldats d'ambdós bàndols–, i perquè, acabada la batalla, Franco es va plantejar una ofensiva general al llarg de tot el front d'Aragó que va culminar amb la seva ruptura i amb l'arribada dels fronts de guerra en territori català: el 3 d'abril del 1938 l'exèrcit franquista entrava a Lleida i Gadesa, i la nova línia de front se situava en el curs dels rius Segre i Ebre; mentre Franco arribava a la Mediterrània, Catalunya s'aïllava de la resta del territori republicà. Aquesta era la situació militar quan el 25 de juliol de 1938 s'inicià la batalla de l'Ebre.

L'aportació de les Brigades Internacionals. En moltes d'aquestes batalles que he sintetitzat, i que representen els antecedents de la batalla de l'Ebre, van tenir un paper important les anomenades Brigades Internacionals, que van combatre al costat de la República no tant per la seva aportació en el terreny estrictament militar, sinó bàsicament perquè van representar la concreció internacional de la solidaritat antifeixista, en la mesura en què eren constituïdes en tots els casos per voluntaris estrangers.

És veritat que la iniciativa per organitzar internacionalment les Brigades va ser dels partits comunistes, de fet, fou un comunista de la Catalunya Nord, André Marty, el responsable màxim de la base establerta a Albacete, però no és menys cert que els voluntaris eren de totes les ideologies i que entre els aproximadament 60.000 homes que van venir a lluitar a Espanya hi havia representants de setanta països de tot el món, amb contingents importants procedents de França (15.000), de Polònia i Itàlia (uns 5.000 en cada cas), d'Alemanya (més de 4.000), d'Estats Units (prop de 4.000) i de Gran Bretanya (uns 3.500).

Els primers contingents van arribar el dia 12 d'octubre del 1936 a Barcelona i ja van participar en la defensa de Madrid. El mateix 8 de novembre arribava per defensar la capital l'XI Brigada Internacional, encapçalada pel general Kléber –el jueu hongarès Manfred Zelmanóvitx Stern–, que, amb uns 2.000

homes, va contribuir a enfortir la moral de resistència. I poc després arribava la XII Brigada Internacional, manada pel general Lukács –l'escriptor, l'hongarès Matei Zalka– amb uns 1.500 homes.

A partir d'aquest moment van participar en la majoria de batalles importants de la Guerra i, en alguns casos, van tenir enfront contrincants del mateix país. És, per exemple, el que va passar a Guadalajara, on els italians que lluitaven en el bàndol franquista van haver de combatre contra els italians antifeixistes que formaven el batalló Garibaldi, d'on sortia la propaganda que, en italià, va contribuir a un important factor de desmoralització. També van participar en una de les ofensives de l'estiu del 1937, al front d'Aragó, en concret en l'ofensiva del mes de juny contra Osca, on va perdre la vida l'escriptor Matei Zalka, el general Lukács. En conjunt, les Brigades Internacionals van patir unes 10.000 víctimes mortals, i quan el Govern Negrín, en plena batalla de l'Ebre, va decidir desmobilitzar-les el 21 de setembre del 1938, va generar molta frustració entre els combatents antifeixistes. En aquells moments la xifra dels combatents internacionals que combatien a Espanya era d'uns 13.000, i molts d'ells no van entendre per què se'ls feia fora d'Espanya quan encara no s'havia vençut el feixisme. Quan el dia 28 d'octubre del 1938 foren acomiadats pels carrers de Barcelona, no cal dir-ho, el comiat fou multitudinari, extraordinàriament afectiu i calorós. L'endemà, el diari *La Humanitat* ho evocava amb els termes següents: "L'instant de més emoció fou el de la desfilada dels lluitadors internacionals. Durant tot el temps que durà, el públic prorrompé en aclamacions indescriptibles i ininterrompudes. El rostre d'aquests herois de cinquantes països diversos reflectia l'emoció intensa de l'instant. Les flors, les banderes, un xàfec d'acclamacions acollia el seu pas, rígid i disciplinat. I manta vegades, el petó i l'abraçada de les nostres dones eren el premi espontani i emocionant a aquests mesos de patiment i lluita per la dignitat dels homes i la llibertat dels pobles."

Pelai Pagès i Blanch

El poeta Miguel Hernández s'adreça a un grup de voluntaris nord-americans pertanyents a les Brigades Internacionals.

Si podem definir d'alguna manera l'enfrontament que transcorregué entre el 25 de juliol i el 16 de novembre del 1938 és precisament amb la idea que va ser la batalla de les batalles de la guerra i la més internacional de totes. Amb tot, aquesta pot interpretar-se sens dubte des de múltiples punts de vista històrics, ideològics, i des de diverses significacions; en una dimensió internacional, de l'estat espanyol, i, lògicament, de Catalunya.

A l'Ebre s'involucraren combatents i màquines de diverses procedències: l'Alemanya nazi, la Itàlia feixista, el Portugal autoritari, el Marroc sotmès, la Unió Soviètica estalinista, els llunyans Estats Units i les incertes democràcies europees.

Un contingent important de tropes i armes modernes arribades d'Itàlia i d'Alemanya formaven l'espina dorsal de les forces de Franco, juntament amb les unitats mercenàries nord-africanes. Per part soviètica, l'ajut militar va ser aprofitat per consolidar de manera parcial la seva influència sobre el Govern republicà. Finalment, val a dir que a l'Ebre hi combateren un nombre elevat de voluntaris antifeixistes de les nacionalitats més diverses vinguts per defensar la legalitat

Les coordenades de la batalla

La més famosa de les batalles de la Guerra Civil, la de l'Ebre, té consideracions i coordenades que cal entendre per copsar-ne el significat global.

republicana. Per a molts d'ells —francesos, nord-americans, canadencs, alemanys, txecs, italians, anglesos, etc.— va ser la darrera batalla de la guerra d'Espanya.

Una batalla decisiva per a la història d'Europa. Les democràcies occidentals —especialment el Regne Unit— contemplaven amb certa recança com era possible una revolució social a Espanya. Contraris a aquesta situació, toleraven l'asfíxia de la República i la seva lenta mort. La condemna final es

produí, però, en plena batalla, a la Conferència de Munic (29 i 30 de setembre del 1938), on Txecoslovàquia i de retruc la República perderen la seva sobirania. De fet, la política europea plasmada en la no-intervenció va ser l'instrument que serví per a evitar l'adquisició d'armes del Govern republicà. Anglaterra, com es va demostrar més tard, tingué un paper fonamental per a l'esfondrament militar de la Segona República i esdevingué la promotora principal d'aquesta política.

En aquells moments, la pau a Europa havia d'aconseguir-se a qualsevol preu.

Amb tot, i en menys d'onze mesos, la maquinària de guerra nazi desfermaria a Europa el conflicte més cruel i sagnant de la història. Espanya n'havia estat el preludi. França i Anglaterra, temoroses davant el nazisme, havien cedit, i de passada perdien dos potencials aliats: Txecoslovàquia, la nació europea amb una de les millors indústries de guerra, i el bàndol republicà, que, malgrat les deficiències, posseïa fins al moment l'únic exèrcit regular i disciplinat amb experiència en la lluita contra l'enemic totalitari.

La batalla de l'Ebre i la Segona República espanyola. Lògicament, a la batalla de l'Ebre s'enfrontaren partidaris d'opcions polítiques diverses. La jove República havia intentat impulsar reformes mínimes i racionals, i pretenia modernitzar l'estat per situar-lo a l'avantguarda d'Europa. Malauradament, el programa resultà inadmissible per als sectors privilegiats i conservadors de la

societat. Aquests no van dubtar a propiciar de manera directa o indirecta un cop d'estat que s'inicià a l'Àfrica el 17 de juliol del 1936 i que es materialitzà a la Península els dies 18 i 19.

Als indrets on l'aixecament militar va fracassar, l'exèrcit fou dissolt i s'imposà un daltabaix de l'ordre social en què el marc de les llibertats republicanes restà aclaparat per l'aproximació del que podem anomenar solucions properes a la dictadura del proletariat. En aquest context, al conflicte espanyol hi pugnarien encreuaments d'elements de dreta davant l'esquerra, de demòcrates contra totalitaris, de partidaris de la revolució proletària contra partidaris de l'ordre republicà, mentre al mateix temps s'intentava fer front als revoltats.

Amb tot, la guerra també tingué una dimensió d'enfrontament nacionalitari. El bàndol revoltat es qualificava de "nacional". Fonamentat en un nacionalisme excloent i radical, pretenia consolidar Espanya com un estat nació capitalista.

La guerra també tingué una dimensió d'enfrontament nacionalitari.

El bàndol revoltat es qualificava de "nacional".

Fonamentat en un nacionalisme excloent i radical, pretenia la consolidació d'Espanya com un estat nació capitalista.

En aquest sistema, qualsevol altre projecte o realitat nacional dins l'estat exigia la seva aniquilació.

Els "nacionals" van entendre que la guerra era també un enfrontament amb el País Basc i Catalunya

A les pàgines anteriors, panoràmica d'un dels terribles bombardejos que va patir Barcelona –a la imatge, el port– durant el setge efectuat pel bàndol “nacional”. Dalt, algunes de les moltes dones que van aprofitar les poques hores que hi hagué entre l'evacuació de Barcelona pels republicans i l'entrada dels franquistes per tal d'assaltar els dipòsits d'intendència. Adolf Hitler i Benito Mussolini van col·laborar notablement en l'èxit del general Franco.

En aquest sistema, qualsevol altre projecte o realitat nacional dins l'estat exigia la seva aniquilació. Així, els “nacionals” van entendre que la guerra era també un enfrontament amb el País Basc i Catalunya, territoris que havien traït Espanya i que donaven suport a la legalitat republicana. La tossuderia de Franco, que acceptà l'irracional enfrontament a la batalla de l'Ebre, ha d'entendre's també en clau catalana.

En definitiva, a l'Ebre es jugava el destí de com a mínim dos models constructius d'Espanya. Un d'ells, l'integrista, caciquil, conservador, antidemocràtic i espanyolista. L'altre, de tipus democràtic, pretenia l'impuls del progrés social i respectar els drets de les nacionalitats històriques.

Els fets de l'Ebre i Catalunya. L'abril del 1938 l'exèrcit franquista ocupava Lleida, Tortosa i també la capital de la Terra Alta, Gandesa, amb la qual cosa el futur de Catalunya estava a punt de decidir-se, així com, és clar, el de la Segona República.

Les intencions de Franco van ser clares des d'un primer moment: derogació de l'Estatut de Catalunya i afusellament del polític democratacristià Manuel Carrasco i Formiguera. A tot això hem d'afegir el setge aeri de Catalunya i especialment els bombardejos sistemàtics sobre la capital catalana, la manca d'aliments i

el prop de mig milió de refugiats arribats de les zones ocupades per l'exèrcit franquista, que afeblíen la moral a la rereguarda.

Malgrat aquest context i amb l'enemic a les portes de casa, al llarg de la primavera del 1938 els exèrcits republicans a Catalunya es reorganitzaren. Milers de joves catalans van incorporar-se a files, també van mobilitzar-se els veterans de fins a trenta-cinc anys. Hi hauria temps per consolidar un exèrcit que pogués fer front al franquista? Sens dubte, hi havia la possibilitat de passar a l'ofensiva, i quan s'inicià, l'opinió pública s'hi mostrà favorable. Es podia colpir a l'enemic i salvar València, dins un context internacional que preludiava una pugna entre les democràcies i l'Alemanya de Hitler. No era forassenyada la lluita i tot estava obert. Es podia guanyar al camp de batalla i, sobretot, en els escenaris diplomàtics.

Durant la batalla, la resistència dels joves combatents republicans –tot i l'evident inferioritat de mitjans–, molts dels quals eren catalans dels barris obrers, va ser extrema i provocà un enorme carnatge. Sens dubte, en aquesta batalla es donaren els combats més brutals de tota la Guerra Civil. Mentre es resistien les embranzides franquistes, els altres fronts republicans restaven inactius, i la frontera amb França es mantenia tancada fins a la fi del 1938.

La derrota final a l'Ebre implicà l'esfondrament de Catalunya, que va ser tractada com un país vençut, amb xifres terribles de baixes, ferits, mutilats i exiliats. El càstig va ser contingent, amb la pèrdua dels millors dirigents, quadres sindicals, líders de la societat civil, intel·lectuals, artistes, mestres, professors universitaris... La repressió política, econòmica i cultural va ser inexorable. La ferida restà oberta i la barbàrie ens imposà la història dels vencedors. Els vençuts i tots els qui lluitaren a l'Ebre en defensa de la República restaren submergits, malgrat la nostra memòria col·lectiva, i encara avui es recorden els fets de la batalla com una veritable i sovint aterridora gesta.

Joan Santacana Mestre
Universitat de Barcelona

F. J. GARCÍA

La lluita terrestre: condicionants i resultats

L'Ebre va ser escenari d'una batalla terrible per a la República: l'abandó internacional, la pèrdua de vides i material i, en fi, el tràgic final sense alternativa.

Una vegada algú em va confessar: “Jo no vaig arribar a conèixer el meu avi, el van matar a l'Ebre.”

L'immens carnatge que va provocar aquesta batalla va quedar gravat en l'imaginari col·lectiu de Catalunya com un referent clau per entendre la seva història. La seva dimensió material, les greus decisions internacionals que es prengueren durant aquells dies, la proximitat geogràfica de l'escenari i el dramàtic impacte humà que es produí, ajuden a entendre que avui dia aquest episodi esdevingui un referent ineludible en la història de Catalunya.

L'inici. Quan l'Exèrcit de l'Ebre va creuar el riu la matinada del 25 de juliol del 1938 buscava aturar l'ofensiva feixista sobre València. Amb tot, alimentava objectius més ambiciosos: fer retrocedir l'exèrcit franquista que envaïa Catalunya i en un segon moment tornar a unir els dos blocs que formaven la

República, a la vegada que buscava encerclar una bona part de les tropes franquistes.

Però, per damunt de tot, l'ofensiva republicana volia guanyar temps. Aquest era l'objectiu clau de la batalla per als republicans. S'albirava una nova guerra a Europa entre les anomenades “democràcies occidentals”, Gran Bretanya i França, contra els nazis i feixistes, Alemanya i Itàlia. Si la guerra europea esclatava, la República lluitaria al costat de les democràcies i es podia donar un tomb decisiu a la guerra i derrotar el feixisme.

Tot esgotant les darreres reserves humanes i materials, la República va llençar la seva ofensiva en un front en la corba que forma l'Ebre des de Faió (Matarranya) fins Xerta (Baix Ebre). A la vegada, es produïren atacs menors a Mequinensa i Amposta. Tot i l'èxit dels primers dies, l'ofensiva patia greus deficiències: el tancament de la fronte-

***Aturada
la progressió
republicana,
la reacció franquista
va ser previsible.
De totes les
possibilitats
estratègiques,
Franco va escollir
la més costosa
en vides humanes:
la recuperació
del territori
perdut sense parar
esment als mitjans
humans i materials.
L'estratègia
franquista només
s'explica des d'un
doble vessant:
la formació militar
rebuda per Franco
i els seus generals
i la psicologia
del dictador***

F. J. GARCIA

ra francesa impedia l'arribada del vital material de guerra, no van produir-se ofensives simultànies de certa importància en altres fronts, la República continuava sent inferior en artilleria i sobretot en aviació, militarment era una temeritat lluitar amb el riu a les espatlles i, sobretot, l'alt comandament republicà continuava obsessionat per iniciar ofensives quan totes les anteriors havien fracassat.

Així i tot, les forces republicanes –gairebé 100.000 homes comandats per Modesto, Tagüeña, Líster, Vega, etc.–, estructurades en deu divisions, que disposaven de carros de combat, artilleria, avions, etc., creuaren el riu, sorprenghen les tropes feixistes i les feren retrocedir en el sector central de l'ofensiva.

Reacció franquista. Davant l'avenç republicà, el desconcert franquista fou total. La primera resposta va ser ordenar una resistència numantina a unitats que havien desaparegut. Posteriorment, Franco va sol·licitar a la seva aviació –tant la pròpia com la dels seus aliats alemanys i italians– bombardejar de manera continuada els ponts i els mitjans de pas, a la vegada que s'alliberava l'aigua dels embassaments dels Pirineus per trencar les comunicacions entre les forces republicanes. D'altra banda, es van extreure divisions d'altres fronts secundaris i s'enviaren ràpidament a l'Ebre per tapar la bretxa produïda.

El punt culminant de l'ofensiva republicana es produí en l'atac a Gandesa l'1 d'agost. Tot i arribar a ocupar algunes cases de la vila, les forces republicanes no van poder conquerir aquesta ciutat

que era clau en el sistema defensiu franquista. Al llarg dels primers dies d'agost es va aturar l'ofensiva republicana i es va establir el front de manera temporal.

Un cop aturada la progressió republicana, la reacció franquista va ser previsible. De totes les possibilitats estratègiques, Franco va escollir la més costosa

en vides humanes: la recuperació del territori perdut sense parar esment als mitjans humans i materials. L'estratègia franquista només s'explica des d'un doble vessant: la formació militar rebuda per Franco i els seus generals i la psicologia del dictador. Per la seva banda, el general Rojo va decidir mantenir-se en el territori conquerit i no evacuar les posicions, tot i que devia intuir quin seria el desenllaç de la batalla.

Estratègies en combat. D'aquesta manera s'expliquen les dues grans estratègies que van impulsar la segona part de la batalla de l'Ebre. L'exèrcit franquista defensà la vella teoria francesa de la Primera Guerra Mundial: "L'artilleria conquesta, després la infanteria ocupa." Abans de llençar cada una de les set grans ofensives, sobre les defenses republicanes queia un autèntic diluvi de bombes i projectils, fruit d'una clara superioritat artillera i aèria, que permetia als franquistes colpir durant hores les defenses republicanes. Posteriorment, la infanteria franquista, organitzada en dos grans cossos d'exèrcit, el Cuerpo de Ejército de África, manat per Juan Yagüe, i el Cuerpo de Ejército del Maestrazgo, dirigit per Garcia Valiño, devien ocupar –en teoria de manera fàcil– les línies republicanes. La realitat, però, era diferent. El lema republicà era "Fortificació, vigilància, resistència", i això significava que, tot i el bombardeig franquista, les trinxeres republicanes no eren fàcils d'ocupar. Ben fortificats i ajudats per l'orografia del terreny, la progressió franquista va ser molt lenta i costosa.

En plena batalla (29-30 de setembre) es produí un fet decisiu no sols per l'impacte emocional que tingué sobre la marxa de la guerra, sinó per les seves conseqüències polítiques: la Conferència de Munic. Els dos grans líders totalitaris europeus, Hitler i Mussolini, van combinar amb habilitat la por de francesos i britànics a una nova guerra europea amb promeses que mai pensaren acomplir. Amb aquests enganys, els governs britànic i francès van acceptar la pau a qualsevol preu i van abandonar a la seva sort el Govern legítim republicà, negant-li armes, municions i, sobretot, el suport polític que necessitava per continuar la guerra. Contràriament a això, els feixistes europeus van abocar més ajuda a Franco i decidiren la sort de la batalla i de la guerra.

Condicions de combat. Les condicions del combat foren en molts moments inhumanes, sota una calor sufocant, sense aigua, lluitant per les cingleres, afusellant els presoners *in situ*, etc.

Després de gairebé tres mesos, les forces franquistes van aconseguir fer recular les tropes republicanes a les seves posicions a l'altra ribera del riu. Les darreres forces republicanes creuaven l'Ebre la matinada del 16 de novembre. Al seu darrere quedaven més de cent dies de combats, amb uns 15.000 morts, més de 30.000 ferits i malalts i uns 20.000 presoners, és a dir gairebé 70.000 baixes, una autèntica hecatombe. Això sense comptar les pèrdues de peces d'artilleria, avions, camions, fusells, vehicles blindats, etc.

En definitiva, una situació desastrosa per a la República donada la impossibilitat de substituir els homes i l'armament, tant per l'esgotament humà de Catalunya com pel tancament de la frontera amb França. Les baixes humanes i materials del bàndol franquista foren sensiblement inferiors, però a més el seu gran avantatge era que estava en condicions de compensar les pèrdues.

La derrota de l'Ebre va significar el cop definitiu per a la República, no sols per l'elevada llista de baixes i la desaparició de tones de material de guerra, sinó per la confirmació de la seva posició dèbil en el panorama internacional. La República fou abandonada pels governs de

F. J. GARCÍA

les potències occidentals en la vergonyosa capitulació de Munic. A partir d'aquest moment l'aclaparadora superioritat franquista significava que la desaparició de la República, i per extensió l'anorreament de Catalunya i les seves institucions a mans de Franco, era només qüestió de temps. El sacrifici de milers i milers de joves va ser militarment estèril, però va significar una fita èpica en la història de Catalunya.

A la pàgina 19, un carro alemany Panzer Pz 1 A aturat en una carretera no localitzada propera al front de l'Ebre.

A la pàgina del costat, una bateria d'artilleria franquista durant els combats. I, dalt, les tropes del general Franco entren en una localitat del front de l'Ebre.

Joan Carles Luque
Historiador

Poc tractat en tota la historiografia i en general en les publicacions, el vessant aeri de la batalla cal tenir-lo molt present per entendre tot el que fou i representà l'Ebre.

F. ADAR / ASOZIAZIONE CULTURALE 4° STORMO

La batalla al cel: guerra

Ben analitzada, la batalla aèria de l'Ebre entronca amb les característiques de les grans batalles de la Segona Guerra Mundial, com ara les de França i Anglaterra.

Ningú no qüestiona que la batalla de l'Ebre va ser un esdeveniment històric i bèl·lic de gran magnitud. Amb tot, quan analitzem els diferents vessants d'aquest brutal enfrontament, en trobem un de fonamental mancat d'estudis concrets i de conclusions: l'aeri.

Les nombroses publicacions que tracten l'episodi, fins i tot les de caràcter tecnicomilitar, presenten un dèficit en l'anàlisi de les conseqüències de la guerra aèria durant la batalla. Així, considerar les accions aèries des del 25 de juliol fins al 16 de novembre del 1938 com un fet secundari pot privar-nos d'una valoració del que va ser la gran batalla de la guerra, sobretot quan els prejudicis entenen les poques conclusions.

Igualtat de forces? Una de les primeres dades que ens sorprèn a l'hora d'analitzar l'activitat aèria durant la batalla és la relació de les aviacions enfrontades. S'acostuma a especular amb l'equilibri i la qualitat dels aparells, o bé

es parla d'inferioritat de les forces republicanes, sense cap mena de justificació.

La primera dada, si bé no ha estat mai amagada, s'ha menystingut sistemàticament. Es tracta de la quantitat d'aparells de bombardeig pesant que ambdues aviacions van emprar al teatre d'operacions de l'Ebre. Les forces aèries republicanes van disposar d'un nombre d'efectius escàs, bimotors Tupolev SB-2 Katiuska de fabricació soviètica, únic aparell que podia considerar-se com un bombarder modern de tipus mitjà i operatiu, amb una càrrega ofensiva que s'acostava als 700 quilos. Al llarg de la batalla, la seva presència sobre el front no va superar els nou aparells. Davant aquests efectius, les aviacions franquistes –l'autoanomenada Aviación Hispana, la Legió Còndor alemanya i l'Aviazione Legionaria italiana– mantenien una superioritat pròxima de 10 a 1, amb aparells amb una càrrega de bombes superior als 1.000 quilos. Alguns d'aquests aparells eren moderns, i el que és més important, amb una fiabilitat i una dis-

aèria a l'Ebre

ponibilitat de recanvis que els republicans no haguessin pogut somiar mai.

D'aquesta manera, l'aviació de Franco s'imposà tot i les elevades baixes provocades els primers dies per les defenses antiaèries governamentals. Amb tot, els nombrosos efectius franquistes van permetre mantenir al cel una teulada d'avions en constant relleu, mentre que els republicans, tot i multiplicar els seus serveis, no van poder fer front a aquest desplegament. A més, a mesura que avançava la batalla, la inferioritat republicana es va anar fent més evident. La interceptació dels bombarders "nacionals" esdevenia més difícil donada la nodrida protecció de caces Fiat i Messerschmitt. Tot i això, els republicans van oposar resistència fins que les seves esquadilles van anar minvant per la impossibilitat de rebre més material aeri.

Afegit a tot aquest dispositiu de mitjans de bombardeig pesant, l'exèrcit franquista disposava dels bombarders de la força expedicionària italiana a Mallorca, que intervenien sense descans contra la rere-

guarda republicana al Mediterrani com una veritable força aèria estratègica. En canvi, els bombarders republicans intentaven combinar els atacs al front amb els estratègics a la rereguarda, missió que esdevenia gairebé una quimera a causa a la impermeabilitat de la frontera francesa i a la gasiveria de l'URSS en l'enviament de material aeri. Per la seva banda, les set contraofensives franquistes disposaren d'una aviació tàctica i estratègica que arrasava les posicions republicanes amb una eficàcia desmoralitzadora, possiblement la mateixa sensació desmoralitzadora que va patir l'aviació franquista quan contemplava com els milers de tones de bombes que llançava no servien per a anul·lar definitivament els ponts ni menys encara la moral de resistència republicana, que restava de vegades sorprenentment intacta.

Altres fets destacables són la persistència en els atacs aeris sobre el riu fins ben entrada la batalla, els bombardeigs pesants continuats amb terribles conseqüències psicològiques sobre les tropes

Les lectures de l'aviació en aquesta batalla mereixen tota l'atenció, atès que la guerra al cel de l'Ebre va esdevenir un terrible enfrontament amb una entitat pròpia de tal magnitud que podria ser susceptible de variar els postulats tradicionals. Si bé la lluita aèria entre les aviacions de caça es va perllongar amb un cert equilibri fins a mitjans del mes d'octubre, l'aclaparadora superioritat franquista va ser una de les claus per finir la resistència republicana

F. ADAR / F. J. GARCIA

republicanes, així com la participació de les conegudes “cadenaes” i els bombarders a baixa altura amb aparells de cooperació, que colpejaven amb insistència les posicions de l'Exèrcit Popular.

Pel que fa al tractament de l'aviació de caça, les xifres són més explícites i concretes, encara que sovint no es troben contextualitzades. L'aviació republicana va alinear una quantitat important de caces, però sensiblement inferior a la de Franco, tot i que en aquest punt trobem un dels errors més comuns d'anàlisi. Els governamentals feren un gran esforç de producció i es beneficiaren de la momentània obertura de la frontera francesa. Aquest fet els va permetre disposar de caces biplans I-15, els *xatos* —fabricats a Reus i Sabadell—, i els nous enviaments de l'URSS van servir igualment per a completar les esquadres de caces I-16 Mosca, molt minvades pel desgast patit poc abans de l'ofensiva. Aquests últims aparells eren veritables caces monoplans moderns, ràpids, valuosos i insubstituïbles, ja que la indústria governamental no comptava amb els mitjans per produir-los i forçosament s'havien d'importar. A diferència del seu enemic, els I-16 perduts en combat o en accident —fet bastant habitual— resultaven impossibles de reemplaçar.

D'altra banda, hem de considerar inadequada l'afirmació que el nombre de caces republicanes —en el seu millor moment es degué acostar a la norantena d'aparells— es trobava disponible per vo-

lar lliurement sobre el front a la cerca de qualsevol objectiu. Els àgils caces biplans I-15, atès el dèficit de bombarders pesants i la nul·la capacitat de supervivència dels obsolets bombarders lleugers Polikarpov RZ Natatxa, van destinar-se a missions de metrallament de les línies enemigues, mentre que els I-16 tenien la missió de defensar-los. Davant tots ells, els caces adversaris Fiat Cr-32 de les esquadres hispanes i italianes, i els monoplans Messerschmitt Bf-109 alemanys disposaven d'un nombre d'efectius major i d'una absoluta autonomia per actuar com a caces.

Tanmateix, no és menys cert que si d'una banda la República es trobava en un desavantatge numèric considerable, la força aèria franquista comptava a més amb una gran voluntat de victòria. En el seu protocol era impensable que un pilot experimentat i veterà acabés en un despatx encarregant-se de tasques administratives. Això és el que sovint va succeir a les files republicanes, on els valuosos i escassos caces eren posats a disposició de pilots novells, molt agosarats però insuficientment entrenats, mancats d'experiència i propensos als accidents. La major experiència del personal de primera línia de l'aviació de Franco, unit a un concepte militar ben estricte, els va donar bons resultats. A més, la República disposava de més pilots que aparells a primera línia i una estranya política allunyava els veterans a esquadres de segona línia, unitats que no podien intervenir en el front per

l'antiguitat del material aeri. Per la seva banda, les forces franquistes enviaven al front tots els aparells que podien combatre; és a dir, que sabien explotar millor els seus recursos i aconseguien bons resultats. Sens dubte, aquest avantatge no solament era possible gràcies a una mentalitat més ofensiva, sinó també a una enorme logística emparada per Roma i Berlín,

que donava una eficaç disponibilitat de motors, recanvis, tallers i, sobretot, d'aparells.

La modernitat de la lluita al cel. L'Ebre va suposar per a les aviacions enfrontades un esforç màxim que es va concretar no sols en formacions de més de cent aparells lluitant sobre el camp de batalla, sinó que també va traspassar la barrera del temps, pel que fa a tàctiques i quotes en els combats. Per extensió, la guerra espanyola va ser hereva de la Primera Guerra Mundial. En els primers combats aeris sobre Madrid els caces lluitaven en un nombre escàs. De manera progressiva, l'aviació va anar especialitzant-se, i mentre els caces es disputaven el cel a un segon nivell, els aparells de cooperació colpien les posicions arran de terra en una tàctica que va mantenir-se al llarg de la guerra.

Amb tot, i si analitzem la batalla de l'Ebre, aquesta va anar més enllà de les primeres batalles de la Segona Guerra Mundial. En termes aeronàutics, no és precursora dels enfrontaments aeris a Polònia, Noruega o els Països Baixos. La batalla enllaça de manera directa amb episodis bèl·lics posteriors, com la batalla aèria a França o la d'Anglaterra.

I és que, un cop iniciada l'ofensiva, l'aviació governamental va poder crear una unitat d'aparells I-16 per combatre a gran altitud i, d'aquesta manera, fer front a la superioritat aèria enemiga, fins al moment en mans dels caces de la Legió Còndor. Els combats a altituds

properes als 8.000 m va obrir un tercer nivell de combat gràcies a les modificacions improvisades dels caces monoplans republicans de la quarta esquadri-lla. El combat aeri a grans altituds no es tornà a veure fins al 1940 a les batalles de França i Anglaterra.

On era "La Gloriosa" el 25 de juliol? L'ofensiva republicana va iniciar-se sense el suport aeri necessari. La major part de la seva força aèria, anomenada popularment "La Gloriosa", lluitava de manera acarnissada per defensar València, batalla només superada en duresa per la mateixa ofensiva de l'Ebre. Aquella jornada, únicament un grapat d'aparells republicans Grumman de la segona esquadri-lla del Grup 28 aportà una molt limitada capacitat de bombardeig i de reconeixement aeri. No va ser fins passats cinc dies quan els caces republicans concentrats al País Valencià van saltar cap als aeròdroms catalans. Cinc jornades en què l'aviació republicana no va existir a l'Ebre i durant les quals des del primer dia els bombarders pesants franquistes van fer endarrerir el subministrament de material, equips i vehicles a primera línia.

Les lectures de l'aviació en aquesta batalla mereixen tota l'atenció, ja que la guerra al cel de l'Ebre va esdevenir un terrible enfrontament amb una entitat pròpia de gran magnitud que podria ser susceptible de variar els postulats tradicionals. Si bé la lluita aèria entre les aviacions de caça es va perllongar amb un cert equilibri fins a mitjan mes d'octubre, l'aclaparadora superioritat en efectius va ser una de les claus que va minar la resistència republicana, va permetre als franquistes imposar-se definitivament al llarg de la darrera ofensiva contra Catalunya i va obrir el camí per a la victòria de Franco l'abril del 1939. Així, en la Guerra Civil, i de la mateixa manera que en la Segona Guerra Mundial, el poder aeri esdevingué cabdal per a la victòria final.

David Gesalí,

Investigador

David Íñiguez,

Taller de Projectes

Universitat de Barcelona

F. J. GARCIA

A la pàgina 22, la pèrdua d'un Polikarpov I-16 Mosca, que significava un gran desastre per a les esquadilles republicanes. A la 23, el Fiat Cr-32, que va ser el caça més nombrós de la guerra, emprat per tripulacions italianes i espanyoles; en primer terme, un bombarder italià, el Savoia S-81. A la pàgina del costat, un Tupolev SB Katiuska, pertanyent als republicans. En aquesta, dues potents peces cedides des d'Alemanya: el Heinkel He-111 i el Messerschmitt Bf-109, tots dos autèntics malsons per a les hosts republicanes.

Els escenaris de la batalla de l'Ebre

Nombroses restes materials de la tràgica batalla permeten resseguir els escenaris i, així, preservar la memòria.

D. INIGUEZ

A la serra de Pàndols, en la mítica posició estratègica de la cota 705, hi ha aquest monument en memòria dels combatents caiguts, erigit per l'Agrupació de la Lleva del Biberó.

La batalla de l'Ebre va ser un dels episodis decisius i més dramàtics de la Guerra Civil espanyola. Amb tot, i malgrat que ja han passat més de seixanta anys des de l'estiu i la tardor del 1938, la memòria dels fets encara roman viva gràcies, en bona mesura, a les nombroses restes materials que es preserven, tot i que en desigual estat de conservació, en el paisatge actual.

Conjunt patrimonial. Aquest ric conjunt patrimonial engloba una àmplia zona de prop de 800 km² d'extensió. En molts pobles i paratges, amb un epicentre que se situa al marge dret del riu al seu pas per la comarca tarragonina de la Terra Alta, es localitzen molts vestigis patrimonials relacionats amb la conquesta. Així, podem parlar de restes de construccions militars de caràcter més

aviat estable (com llocs de comandament i refugis) o improvisades (com línies de trinxeres), estructures naturals i civils reutilitzades (com coves, talaies, infraestructures ferroviàries, edificis convertits en hospitals), monuments funeraris i commemoratius erigits en record de les víctimes d'ambdós bàndols –tant durant la batalla com posteriorment–, restes de material bèl·lic de diversa factura (maquinària militar, munició perduda, etc.), o estris i atuells d'ús quotidià (cantimplores, objectes personals, etc).

Des de fa ja alguns anys, molts historiadors i especialistes en patrimoni denuncien que aquests escenaris i vestigis es troben en una situació de degradació. Un dels factors que l'amenacen són les activitats incontrolades d'espoli, una pràctica prohibida per llei en zones d'interès històric i arqueològic. D'altra banda, també hi ha altres factors que contribueixen a la degradació, com ara l'erosió provocada per l'acció dels agents meteorològics o les activitats agropecuàries i constructives.

Els escenaris. La batalla de l'Ebre no va ser un enfrontament de posicions fixes, sinó d'ofensives i contraofensives amb una línia de front mòbil. És per això que les restes patrimonials es distribueixen en una àmplia zona geogràfica. Aquesta s'estén, seguint el curs del riu, entre les poblacions de Mequinensa (Baix Cinca) i Amposta (Montsià), i abraça una franja de terreny d'amplitud delimitada, a grans trets, pels municipis de Gandesa (Terra Alta) i Tivissa (Ribera d'Ebre). En aquest espai es troben alguns dels indrets historicopatrimonials més rellevants de la batalla.

Sense pretensió de ser exhaustius, podem destacar-ne els següents:

Observatoris militars

La Mola de Sant Pau: en un notable estat de conservació es poden admirar les restes d'un mirador fortificat en forma de trinxera de traçat circular, que va construir l'exèrcit republicà als afores de la Figuera, al nord-oest de Falset.

La Torre de l'Espanyol: en el punt més alt del turó de Cantarranes, al nord de Móra d'Ebre, les tropes republicanes

van improvisar un lloc de vigilància amb unes magnífiques vistes sobre el riu i el seu marge dret.

Llocs de comandament

Gandesa: a l'oest de la població, seguint la carretera N-420 en direcció a Terol, es troba el coll del Moro. Des de la carretera parteix un camí que condueix a la cota on Franco va establir el seu lloc de comandament.

La Fatarella: en aquesta població al nord de Gandesa es conserven alguns habitatges que van tenir un paper destacat. Enfront de l'església parroquial, a les dependències de ca l'Aruc, es va instal·lar primerament el quarter general de les tropes franquistes i, posteriorment, un dels llocs de comandament de l'exèrcit republicà.

Centres d'instrucció i aquarterament

Cartoixa d'Escala Dei: en les dependències d'aquest antic monestir cartoixà declarat Monument Històric i Artístic, s'instal·là temporalment durant la preparació de l'ofensiva un dels principals camps d'instrucció.

Marçà: en aquest municipi, veí de Falset, existí un dels campaments base de les Brigades Internacionals. Un monument erigit a la sortida del poble al peu de la carretera que duu a Capçanes recorda els qui van venir a Catalunya a lluitar per la democràcia i la llibertat.

Hospitals de campanya

Gandesa: les instal·lacions de les antigues escoles de Gandesa, situades a l'avinguda de Catalunya, número 3-5, van ser habilitades com a hospital de campanya franquista durant la batalla. En l'actualitat acullen el Centre d'Estudis de la Batalla de l'Ebre (CEBE), entitat que exposa una rica col·lecció de material relacionat amb aquest combat.

La Bisbal de Falset: a un quilòmetre del poble es troba la cova de Santa Llúcia. En aquest indret es va instal·lar un hospital de campanya republicà, com bé recorda la inscripció d'una placa de marbre blanc en una de les parets. Molts dels soldats que van morir en aquest hospital van ser enterrats en el cementiri de la Bisbal.

*Des de fa ja alguns
anys, molts
historiadors
i especialistes
en patrimoni
denuncien que
els escenaris
i vestigis de
la batalla de l'Ebre
es troben
en una situació
de degradació.
Un dels factors
que l'amenacen
són les activitats
incontrolades
d'espoli,
una pràctica
prohibida per llei
en zones d'interès
històric
i arquitectònic*

Escenaris d'enfrontaments

Corbera d'Ebre: el poble vell de Corbera és un dels espais emblemàtics de la batalla. La vila fou arrasada per l'artilleria i l'aviació franquistes, motiu pel qual va ser abandonada i es va reconstruir en un nou emplaçament. Les ruïnes de Corbera tenen el privilegi de ser l'únic conjunt patrimonial de la batalla declarat Bé d'Interès Cultural com a Lloc Històric per la Generalitat de Catalunya el 21 d'abril del 1993. Els carrers i edificis enrunats, així com l'església parroquial de Sant Pere, marcada pels estralls de la metralla, constitueixen un dels atractius turístics principals del municipi. Per tots els racons del poble abandonat s'estén l'Abecedari de la Llibertat, obra conceptual formada per 28 lletres de gran mida elaborades per 25 artistes. El 1988, pel 50è aniversari de la batalla, l'artista català Joan Brossa va instal·lar una estructura metàl·lica amb forma de bota militar en record dels combatents que van defensar la llibertat enfront del feixisme.

Gandesa: la població va ser un dels enclavaments estratègics de la batalla. Les tropes republicanes mai no van poder prendre la vila, que va romandre en mans franquistes. Un dels indrets més significatius és l'antic cementiri. En les seves tàpies, encara avui són ben visibles els impactes de la metralla, esfereïdor testimoni de la violència dels combats.

Mequinensa: la cota 434, coneguda amb el topònim d'Alt dels Aüts, va ser una posició conquerida per l'exèrcit republicà i posteriorment recobrada per l'exèrcit franquista. Justament en aquest punt s'enclava avui dia un monument expiatori realitzat per l'artista Javier Torres.

Miravet: aquest és un dels enclavaments emblemàtics de la batalla, en bona mesura gràcies a una cèlebre fotografia realitzada amb finalitat propagandística de les tropes republicanes travessant de manera inversemblant el riu al peu del castell. La magnífica fortalesa estava en mans de l'exèrcit franquista fins que els republicans van aconseguir rendir la plaça.

Serra de Pàndols: aquesta serra, juntament amb la de Cavalls, continuació natural de la primera, se situa al sud de Gandesa. En els seus cims i pendents es van desenvolupar les operacions més importants de la batalla. Una de les posicions estratègiques fou la cota 705, en

la qual actualment s'erigeix un monument en memòria dels combatents caiguts i erigit per la cèlebre Agrupació de la Lleua del Biberó.

Monuments funeraris i cenotafis

Benifallet: a la vora del punt quilomètric 15è de la carretera que uneix Tivenys i Benifallet es troba el sepulcre tumular de Marcel Savoia, soldat francès de la XIV Brigada Internacional, "La Marsellesa". A escassos metres de la tomba s'erigeix un monòlit amb una placa en record a la seva memòria.

Marçà: entre el riu i la carretera que condueix a la Torre de Fontaubella, a menys d'un quilòmetre del municipi, reposen les restes de dos destacats brigadistes internacionals, el nord-americà John Cookson i l'argentí Fernando Jaffa.

Serra de Pàndols: un dels primers monuments funeraris erigits pels mateixos combatents va ser una estructura amb

forma de piràmide escalonada construïda per membres de la XV Brigada Internacional en memòria dels seus companys caiguts i on es van inscriure els noms d'alguns d'ells.

Vilalba dels Arcs: en aquest terme, al nord-oest de Gandesa, es van construir dos monuments funeraris en honor del Terç de Nostra Senyora de Montserrat. El primer d'ells es troba a Punta Targa i el segon en l'encreuament elevat de Quatre Camins. Aquestes dues posicions van ser l'escenari d'acarnissats enfrontaments entre les tropes franquistes i republicanes.

Monuments commemoratius

Gandesa: al coll del Moro, a l'oest del municipi, el general Franco va establir el seu lloc de comandament personal. Un monòlit de pedra amb inscripcions i simbologia franquista va ser inaugurat el 1953.

Tortosa: un dels elements patrimonials relacionats amb la batalla més conegut és el monument que va inaugurar Franco en persona l'any 1966 enmig de la llera del riu al seu pas pel municipi de Tortosa. Es tracta d'un monòlit d'estètica marcadament castrense construït amb ferro, pedra i formigó.

Algunes icones que ens recorden els anys de la Guerra Civil. A l'esquerra, aspecte d'un dels carrers de l'antiga vila de Corbera d'Ebre. Al mig, monument dedicat als combatents d'ambdós bàndols, inaugurat el 1988 a la zona de l'Alt dels Aüts. I a la dreta un petit monòlit instaurat durant la batalla per les Brigades Internacionals.

*Andreu Besolí i Martín
Departament de Didàctica
de les Ciències Socials
de la Universitat de Barcelona*

Angela Jackson

Més enllà del camp de batalla

Cossetània Edicions, Valls, 2004

95 pàgines

Resident a la Bisbal de Falset (Priorat) des de fa anys, la historiadora britànica Angela Jackson fa una interessant recerca sobre la cova hospital que va existir en aquesta població durant la batalla de l'Ebre. A partir de testimonis de brigadistes internacionals que foren atesos a la cova, d'infermeres angleses, que hi van treballar i d'habitants de la mateixa població de la Bisbal que en conserven un bon record, el llibre abunda en el drama humà de la guerra reflectit en la solidaritat davant les ferides ocasionades pel conflicte. La cova de Santa Llúcia, propera al front, es convertí, per la seguretat que oferia davant dels bombardejos, en el refugi natural on eren atesos els ferits de la batalla més dura de la Guerra Civil. El llibre –il·lustrat amb fotografies procedents de l'Imperial War Museum de Londres– no pretén ésser una història de la cova hospital, sinó un recull, a partir de la memòria, de tots aquells testimonis que van tenir alguna vinculació amb la cova i amb la tasca humanitària que s'hi va desenvolupar. La segona part del llibre és una reivindicació de la necessitat de mantenir la memòria

històrica de la Guerra Civil. La historiadora, membre de l'associació No Jubilem la Memòria, ha publicat també, en anglès, *British Women and the Spanish Civil War* (Londres, 2002). **P. P.**

Diversos autors

Polítiques de la memòria. La transició a Catalunya

Pòrtic, Barcelona, 2004

285 pàgines

La memòria, tant la col·lectiva com la individual, tant l'oficial com la dels perdedors, és un discurs sobre el passat que permet interpretar el present i fixar les perspectives de futur. La memòria de la transició política a Catalunya va del final del règim dictatorial franquista a les eleccions generals del 1982. El discurs oficial ha ofert una versió triomfalista d'aquesta transició; aquest llibre, però, se suma a la bibliografia que incideix especialment en els silencis i els oblidats.

Marta Rovira (Banyoles, Pla de l'Estany, 1969) és sociòloga. Ha estat coordinadora del Congrés Mundial Moviments Socials i Immigració, organitzat per l'IMed, en el marc del Fòrum Barcelona 2004.

Félix Vázquez (Monforte de Lemos, Lugo, 1962) és professor al Departament de Psicologia de la Salut i de Psicologia Social de la Universitat Autònoma de Barcelona.

Carlos López (director) i altres *Diplomatari Borja, volum II*

Tres i Quatre, València, 2004

396 pàgines / 58 euros

Aquest nou lliurament del *Diplomatari Borja*, el volum II, abraça els anys 1416-1429. Permet explicar els fonaments de l'espectacular carrera política i eclesiàstica d'Alfons de Borja, el futur papa Calixt III, des del moment en què entra

en contacte amb el rei Alfons el Magnànim i ingressa a la seva Cancelleria, des de la qual inicia una ascensió que culmina en el nomenament com a viceconseller. Els serveis a la Corona, que tenen com a clímax les decisives gestions en la resolució del Cisma d'Occident, seran finalment recompensats amb el bisbat de València, l'any 1429, amb què es tanca el present volum.

Jesús Mestre i Godes *Breu història de Catalunya*

Edicions 62, Barcelona, 2004

272 pàgines / 9 euros

Breu història de Catalunya és un intent de l'autor d'aproximar la nostra història a tots els catalans: una llarga mirada sobre els esdeveniments que configuren el nostre passat, des de la civilització ibèrica fins als nostres

dies. Catalunya ha tingut i té grans historiadors que ens han fet conèixer, en llibres i en monografies, la singularitat de la pròpia història, i a partir d'aquests textos admirables ha confeït el teixit de la *Breu història de Catalunya*, que els editors creuen que n'és una acurada síntesi. L'estil planer i narratiu de Jesús Mestre i Godes és l'apropiat per fer arribar a tothom les claus decisives de la nostra història.

Queralt Solé i Barjau *A les presons de Franco*

Proa, Barcelona, 2004

336 pàgines / 19 euros

Durant tots els anys del franquisme, a les presons espanyoles va haver-hi un gran nombre de reclusos de caràcter polític. De primer, com a conseqüència immediata de la guerra, i després, a causa de la lluita i el compromís contra

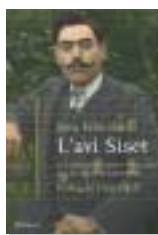
la dictadura del general Franco. Aquest llibre tracta de recollir el testimoni colpidor d'una representació dels milers de ciutadans que van haver de passar anys a les presons de Franco, captius del règim. El ventall de presoners va des dels que, en acabar la guerra, foren traslladats als camps de concentració, fins als que es van implicar en la lluita política contra el règim durant els quaranta anys de la seva existència.

Ponç Feliu Llansa *L'avi Siset*

Planeta, Barcelona, 2004

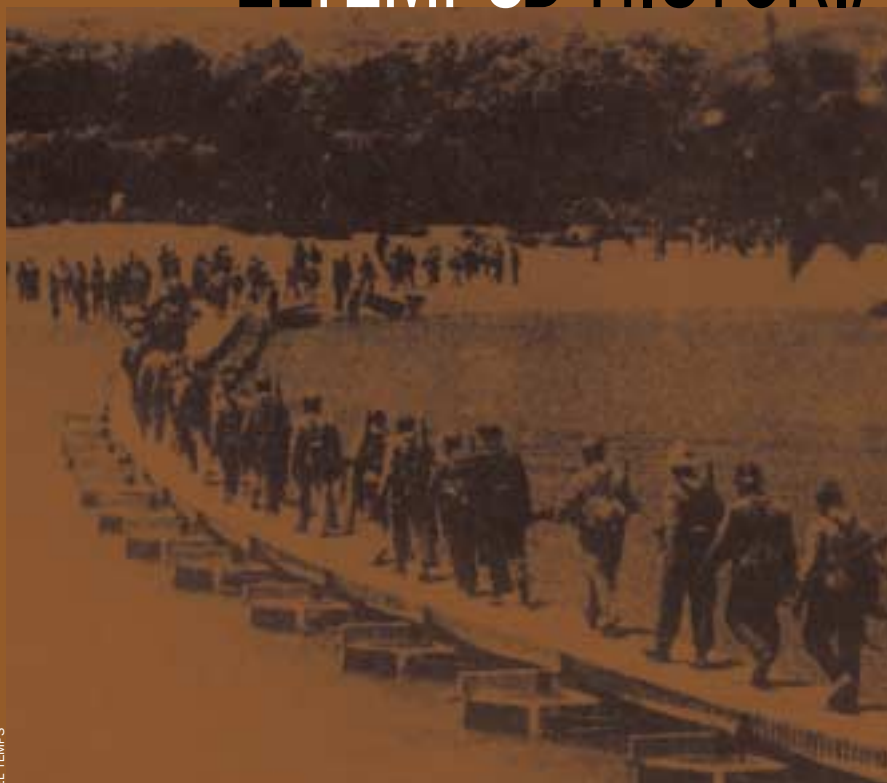
271 pàgines / 16 euros

Darrere de l'avi Siset de *L'Estaca*, la cançó de Lluís Llach que ha fet la volta al món, hi havia una persona de carn i ossos, Narcís Llansa Tubau, la vida del qual evoca aquesta singular novel·la. Siset va viure des de Besalú (Garrotxa) els

fets punyents que marcaren la història del país. La Setmana Tràgica, la guerra del 1914, la del 1936. A través del seu nét, autor d'aquest llibre, va entrar en contacte amb un noi que començava a despuntar cantant, Lluís Llach, i amb una generació que sentia la necessitat de rebel·lar-se. La història de l'avi Siset amaga una heroïcitat que sovint passa desapercebuda: la dels que envelleixen en un món que saben injust, però al qual no han deixat d'estimar.

EL TEMPS D'HISTÒRIA

EL TEMPS

és possible
gràcies a

Generalitat de Catalunya
Departament d'Ensenyament

CAIXA CATALUNYA